

ПЕДАГОГІКА ТОЛЕРАНТНОСТІ В УКРАЇНІ: ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ Й РОЗВИТКУ

У статті висвітлено актуальність орієнтації навчально-виховного процесу у педагогічному виші на гуманістичні цінності; здійснено аналіз і дискурсивний огляд педагогічної та літературної спадщини деяких видатних українських педагогів-гуманістів XVIII – XX століть у контексті становлення й розвитку педагогіки толерантності в Україні; обґрунтовано доцільність побудови нової освітньої системи з урахуванням найкращих здобутків національної педагогіки.

Ключові слова: педагогіка толерантності, виховання, толерантність, становлення й розвиток, педагогічна та літературна спадщина, педагог-гуманіст.

Процеси інтеграції й глобалізації, що відбуваються в сучасному світі, та бурхливі політичні, соціально-економічні й культурні зміни в Україні впродовж останніх десятиліть, допомогли багатьом зрозуміти, що пріоритетними мають бути не політичні чи економічні інтереси і навіть не розвиток суспільства або культури, а сама Людина, її толерантне ставлення до інших людей.

Уміння мирно співіснувати є надзвичайно важливим для України як багатонаціональної та багатоконфесійної держави. Питання терпимості, етичності, гуманістичного виховання стають головним чинником стабільності країни. Толерантність є цінністю, необхідною і фундаментальною для побудови демократичного суспільства, реалізації прав людини та досягнення миру.

У зв'язку з цим система вищої освіти, зокрема педагогічної, що віддзеркалює процеси, які відбуваються у всіх сферах життя, висуває на перший план гуманістичні цінності у процесі виховання та навчання майбутніх учителів; актуалізує переорієнтацію освітнього процесу у виші з накопичення знань, навичок, умінь на розвиток особистості студента, формування і розвиток його професійно значущих якостей. Однією з цих якостей є толерантність, яку ми розуміємо як ціннісне ставлення до людей, незалежно від раси, національності, соціального стану, політичної орієнтації та культурної приналежності.

Аналіз науково-педагогічної, філософської, соціологічної, психологічної та методичної літератури свідчить, що вивченню проблеми виховання толерантності у молоді присвячено значну кількість наукових доробків вітчизняних і зарубіжних авторів. Вивченню проблеми толерантності з позицій гуманістичної філософії присвятили свої праці М. Бердяєв, М. Бубер, Ф. Вольтер, В. Золотухін, В. Лекторський, К. Роджерс, В. Сухомлинський, К. Ушинський; з позицій педагогіки і психології ненасильства – В. Маралов, В. Сітаров, А. Швейцер та інші; з позицій теорії співробітництва – Ш. Амонашвілі, В. Кан-Калик та інші; з позицій педагогіки і психології толерантності – О. Асмолов, Б. Гершунський, О. Грива, І. Зязюн, О. Клепцова, А. Погодіна, Б. Рієрдон, О. Сухомлинська та інші. Ідеї етнопедагогічних традицій виховання підростаючого покоління стали предметом досліджень О. Байбакова, Г. Волкова, В. Кукушина, З. Мубінової, Л. Редькіної, С. Русової; особистісно-орієнтованого підходу – І. Беха, Є. Бондаревської, Б. Гершунського та інших; діяльнісного підходу – Л. Виготського, В. Давидова, П. Гальперіна, В. Леонтєва та інших. Етнічна толерантність стала предметом дослідження таких науковців, як О. Байбаков, Д. Бенкс, О. Докукіна, З. Малькова, В. Подобєд, В. Пряніков, Ю. Римаренко, В. Тишков та інші. Це, своєю чергою, дає нам право стверджувати, що актуальність проблеми виховання толерантності молодого покоління не викликає сумніву.

Аналіз досліджень з проблеми виховання толерантності виявив, що соціокультурний, етичний, психологічний і філософський аспекти толерантності сьогодні вивчені набагато ширше за педагогічний. А втім, українська національна педагогіка має свої багатовікові виховні ідеали й традиції. Ми вважаємо, що сучасний виш має будувати нову освітню систему на досвіді видатних педагогів-гуманістів минулого, на найкращих здобутках національної педагогіки та літератури.

Метою статті є аналіз і дискурсивний огляд педагогічної та літературної спадщини деяких видатних українських педагогів-гуманістів XVIII – XX століть у контексті становлення й розвитку педагогіки толерантності в Україні.

Ідеї, що безпосередньо стосуються проблеми виховання толерантності, завжди привертали увагу видатних особистостей історичного минулого нашої держави (Г. Сковорода, М. Пирогов, Т. Шевченко, Л. Українка, Б. Грінченко, К. Ушинський, Г. Ващенко, М. Драгоманов, С. Русова, О. Духнович, І. Огієнко, А. Макаренко, В. Сухомлинський та інші).

Так, основним здобутком непересічного мандрівного філософа, просвітителя-гуманіста, поета, педагога другої половини XVIII століття Г. Сковороди, з огляду на сучасне гуманістичне розуміння толерантності, є викладені у його філософських діалогах і трактатах ідеї індивідуальної етики, визначення толерантності як невід'ємної складової цілісної особистості [6, с. 49-51]. Спираючись у своїй філософії на Біблію, Г. Сковорода вірив, що царство людини знаходиться всередині неї і «щоб пізнати Бога, треба пізнати самого себе. Поки людина не знає Бога в самім собі, годі шукати Його в світі». Він стверджував, що «вірити в Бога ... значить – віддатися Йому та жити за Його законом», що «святість життя полягає в робленні добра людям».

Г. Сковорода-педагог у формуванні особистості дитини особливо важливого значення надавав правильному вихованню, що може дати «те, чого не дадуть ні чин, ні багатство, ні походження, ні милість вельмож». А основним чинником у вихованні дітей, за Г. Сковородою, є принцип навчання дітей вдячності батькам. Невдячність, на його думку, зумовлює суттєві моральні пороки суспільства [8].

Тут же варто зазначити, що аналіз пісень, кантат і псалмів, у яких Г. Сковорода виклав свої філософські та етичні погляди, дає нам право стверджувати, що вони сповнені ідеями свободи, співчуття до знедолених, рівності між людьми, прав кожної людини, незалежно від соціального становища, на щастя і волю, дружби, пошуку вічної правди [8]. Прикметним є те, що Г. Сковорода не тільки писав етичні повчання, а й своїм власним життям, що не розходилося з його вченням, справляв величезний вплив на своїх сучасників і продовжує впливати на українське громадянство. Настанова Г. Сковороди «Не будь ні вельможею, ні лихварем, ні алкидом, ні пігмеєм. Будь тільки людиною – чуєш? Людиною – і знайди благо» є актуальною і нині.

М. Пирогов, російський та український хірург, анатом, вчений, гуманіст і педагог, був прихильником гуманістичних ідей загальнолюдського виховання. Перебуваючи на посаді опікуна Одеського і Київського навчальних округів, спробував реформувати систему шкільної освіти, що склалася на той час в Україні. У своїй педагогічній діяльності М. Пирогов всіляко сприяв демократизації освіти: піклувався про всенародне початкове навчання, навчання рідною мовою, про підготовку вчительських кадрів для шкіл та гімназій; у реформі вищої школи виступав за автономію університетів, за розширення можливостей для вступу в університети різних верств населення. Така гуманна і прогресивна діяльність М. Пирогова на посаді опікуна вищезазначених навчальних округів призвели до конфлікту з владою, і вченому довелося залишити свою посаду.

Свою життєву позицію М. Пирогов виразив в епіграфі до власної статті «Питання життя», у якій він розвив ідею В. Белінського про загальнолюдське виховання, обґрунтував свій ідеал високоморальної людини та довів необхідність моральної освіти для всіх людей. У статті читаємо: «До чого ви готуйте свого сина? – хтось запитав мене. Бути людиною, – відповів я». М. Пирогов стверджував: «Людина – це вінець творіння за божественним зразком, тому вона має прагнути до святості, добра, любові».

Ось що писав про М. Пирогова К. Ушинський: «Нарешті ми маємо серед нас людину, на яку з гордістю можемо вказати нашим дітям та онукам і бездоганним шляхом якої можемо вести сміливо наші молоді покоління. Нехай наша молодь дивиться на цей образ – і майбутнє нашої вітчизни буде забезпечено». «М.І. Пирогов не тільки збуджує в нас бажання діяльності на користь суспільну, але й народжує тверду впевненість у тім, що ця діяльність не пропаде дарма. Народ, із середовища якого виходять такі особистості, як особистість М.І. Пирогова, може з упевненістю дивитися на своє майбутнє» [3, с. 248-249].

З ідеями толерантності дуже близько перемирюються ідеї народної педагогіки К. Ушинського. Протестуючи проти притаманних тому часові тілесних покарань і паличної дисципліни, він, зокрема у статтях «Три елементи школи», «Про народність у громадському вихованні», «Про користь педагогічної літератури»,

підкреслював важливість виховання, що базується на гуманістичних принципах. Учитель, на думку К. Ушинського, покликаний бути «живою ланкою» між минулим та майбутнім, «могутнім ратоборцем істини й добра», «охоронцем святих заповітів людей, які боролися за істину і благо», бо якщо медикам «ми ввіряємо наше здоров'я», то вихователям – «моральність і розум дітей наших», «їх душу, а разом із тим і майбутнє нашої Вітчизни» [5].

Не втратили на сьогодні актуальності і погляди М. Драгоманова, який головною метою виховання вбачав формування гуманної, національно свідомої людини, активного громадянина; орієнтацію молоді на високі зразки духовності та працьовитості; відданість рідному народові. Він писав: «Треба шукати чогось іншого, такого, щоб стало вище над усіма національностями та й мирило їх, коли вони підуть одна проти другої. Треба шукати всесвітньої правди, котра була б спільною всім національностям» [2, с. 256-260].

У межах нашого дискурсу варто згадати і С. Русову, класика вітчизняного дошкільного виховання і громадську діячку. Педагогічна концепція С. Русової має гуманістичну спрямованість, а метою виховання є «витворити... людину в найкращому значенні цього слова», сформувати людину з широким усвідомленням громадських обов'язків, із високорозвиненим інтелектом. На думку С. Русової, провідна роль має належати моральному вихованню, виховання дитини повинно починатися з розвитку у них високих моральних почуттів, з формування моральної свідомості, стійких моральних переконань і відповідної поведінки, з виховання любові до рідного краю, до свого народу.

Надзвичайно цікавими і корисними для педагогіки толерантності є, на наш погляд, запропонований С. Русовою педагогічний підхід до виховання почуття любові до людей усього світу. Вона пропонувала поступово поширювати коло дитячої любові: спочатку природжену любов дитини до матері перенести на її батька, потім на інших її рідних – бабусю, дідуся, сестру, брата, далі – на вихователя і друзів по дитячому садочку, на вчителя й товаришів по школі. Таким чином, поширюючи свою любов все далі й далі, дитина на певному етапі свого розвитку починає відчувати любов до свого народу, своєї нації, врешті до всього людства [7].

Г. Ващенко, визначний український педагог кінця XIX – першої половини XX століття, у своїй фундаментальній праці «Виховний ідеал», що була написана для потреб Спілки Української Молоді й вперше вийшла друком у Мюнхені у 1946 році, стверджував, що основним орієнтиром у системі виховання народу є вироблений ним виховний ідеал, тобто уявлення про те, якою повинна бути людина. Викладаючи свої погляди на ідеал українського національного виховання, Г. Ващенко відстоював необхідність дотримання гуманістичного принципу, шанобливого ставлення до інших народів, віри в ідеали добра, намагання творити і відстоювати добро на землі. Таким чином, український виховний ідеал Г. Ващенка є діалектичним поєднанням змісту загальнолюдських і національних морально-духовних цінностей [1].

А. Макаренко, яскравий представник педагогічної науки, один із засновників системи дитячо-підліткового виховання, є загально визнаним ідеологом педагогіки ненасильства. Педагог вважав, що гуманність і ефективність виховання підлітків полягає у тому, щоб замість прямого, «грубого» педагогічного впливу вдаватися до непрямого, «делікатного», який ізоморфно відбиває усі нюанси життя суспільства. Такий процес має реалізовуватися гуманним способом через організацію діяльності дітей, у якій вони не відчують себе об'єктами виховання. А. Макаренко розробив концепцію виховуючого колективу як форми педагогічного процесу, в якому формуються відношення взаємоповаги та взаємопідтримки. Він наполягав на тому, що спілкування педагогів і учнів має базуватися на дружніх взаєминах, повазі вчителя до особистості учня, віри в його сили і можливості. Такий підхід до виховання є глибоко гуманістичним, орієнтованим на особистість, яка перебуває в стані гармонії зі своєю природою і суспільством, зі своїм власним «Я» [4].

Величезний внесок у становлення та розвиток педагогіки толерантності зробив визнаний вітчизняний класик педагогіки XX століття В. Сухомлинський. Наскрізною ідеєю його праць «Серце віддаю дітям», «Сто порад учителям», «Батьківська педагогіка», «Як виховати справжню людину» та інших є переконання, що дитина – найвеличніша із всіх цінностей світу, і тільки той може стати справжнім майстром-педагогом, хто вірить в людину, у її безмежні можливості.

Великий учитель наголошував на вихованні в молодого покоління любові до Батьківщини на ґрунті любові до матері і батька, рідних, близьких, пропагував виявлення толерантності у повсякденній діяльності і поведінці:

1. «Ти живеш серед людей. Не забувай, що кожний твій вчинок, кожне твоє бажання відбивається на оточуючих тебе людях. Знай, що існує межа між тим, що тобі хочеться, і тим, що можна.

2. Ти користуєшся благами, які створили інші люди. Інші дають тобі щастя дитинства. Плати їм за це добром...

3. Всі блага й радощі життя створюються працею. Без праці неможливо чесно жити. Народ вчить: хто не працює, той не їсть. Назавжди запам'ятай цю заповідь! Ледачий, нероба – це трутень, що з'їдає мед бджілок-трудівниць. Навчання – твій перший труд. Йдучи до школи, ти йдеш на роботу.

4. Будь добрим та чуйним до людей. Допомагай слабким та беззахисним. Допомагай товаришу в біді. Не твори людям зла. Поважай та шануй мати та батька – вони дали тобі життя, вони виховують тебе, вони хочуть, аби ти став чесним громадянином, людиною з добрим серцем і чистою душею...» [9].

Цінними для становлення та розвитку педагогіки толерантності стали праці не лише видатних педагогів, а й літературних діячів України XIX та початку XX століття – Т. Шевченка, Лесі Українки, Б. Грінченка та інших. Твори цих славетних майстрів слова дають читачам ґрунт для роздумів про важливість опертя у процесі виховання молоді на загальнолюдські та національні морально-духовні цінності, а саме взаєморозуміння, терпимість, благо, добро, гуманізм, пріоритет духовного щодо матеріального, прагнення жити по совісті, що є основою життєдіяльності homo sapiens незалежно від раси, національності, соціального стану, віросповідання, культурної приналежності. Не випадково в Біблії вони зафіксовані як постулати, правила життєдіяльності кожної людини.

Тому цілком закономірним є той факт, що літературна спадщина вищезазначених корифеїв літератури включена до сучасних освітніх програм загальноосвітніх навчальних закладів і вишів України і допомагає виховувати підрастаюче покоління на засадах гуманізму, патріотизму, толерантності. Зокрема,

поезія Т. Шевченка, глибокого лірика, творця епічних поем, видатного драматурга й обдарованого митця, пронизана ідеєю перемоги добра й волелюбності над злом і тиранією. В основі освітньо-виховного ідеалу Шевченка – щира, працююча, духовно багата людина, яка, з одного боку, і «чужому» навчається і «свого» не цурається, а з іншого – здатна «все розібрати» і «спитати» себе: «Що ми? Чиї ми? Яких батьків? За що закуті?» [5]

Герої Лесі Українки та Б. Грінченка уособлюють ідеї добра, терпимості, співчуття та взаєморозуміння, соціальної рівності. Б. Грінченко, який уславився не лише на ниві українського письменства, а й проявив себе як публіцист, педагог, лексикограф, літературознавець, етнограф, історик і громадсько-культурний діяч, закликав до гуманістичного підходу у навчанні та вихованні, застерігав від надмірної опіки дітей, тепличних умов життя, підкреслював необхідність виховання у дітей співпереживання й співчуття.

Таким чином, результати проведеного дослідження дають нам всі підстави стверджувати, що прогресивна педагогічна думка України завжди була пройнята ідеями гуманізму, у яких яскраво простежується толерантність як невід'ємна складова цілісної особистості, яка «має прагнути до святості, добра, любові.» Педагоги-гуманісти вважали, що гуманізм полягає не в красивих словах і деклараціях, а у відповідальності, повсякденній реальній роботі зі створення нормальних умов для здорового побуту, навчання, праці, фізичного зростання і духовного росту молодої людини. Вони підтверджували цю ідею власним прикладом, трудами і щоденними діями.

Варто зазначити, що у процесі нашого дослідження було з'ясовано, що гуманістичні, толерантні ідеї сповідували й літературні діячі України XIX та XX століття, які наполегливо доводили думки про важливість опертя у процесі виховання молодого покоління на загальнолюдські та національні морально-духовні цінності, а саме взаєморозуміння, взаємодопомога, терпимість, благо, добро, гуманізм.

Педагогічна й творча спадщина видатних особистостей історичного минулого нашої держави має активно використовуватись сучасними вишами України у

навчально-виховному процесі з метою виховання толерантності майбутніх учителів як однієї з їх професійно значущих якостей.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо у здійсненні ґрунтовного аналізу філософської, соціологічної, психологічної і педагогічної літератури з метою вивчення ступеню розробленості проблеми виховання толерантності молодого покоління на сучасному етапі розвитку українського суспільства.

Література

1. Ващенко Г. Виховний ідеал / Г. Ващенко. – 3-є вид. – Полтава, 1994. – 191 с.
2. Драгоманов М. П. Чудацькі думки про українську національну справу / М. П. Драгоманов // Вибране: у 4 т. – К., 1991. – Т. 2. – С. 256-260.
3. Київський національний університет імені Тараса Шевченка: Незабутні постаті / [Авт.-упор. О. Матвійчук, Н. Струк]. – Київ: Світ Успіху, 2005. – С. 248-249.
4. Максимюк С. П. Педагогіка: навч. посіб. / С. П. Максимюк. – К.: Кондор, 2009. – 670 с.
5. Пальчевський С. С. Педагогіка: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / С. С. Пальчевський. – 2-ге вид. – К.: Каравела, 2008. – 496 с.
6. Пісоцький В. Ідея толерантності в етиці Григорія Сковороди // Людина і світ. – 1999. – №10. – С. 49-51.
7. Русова С. Ф. Вибрані педагогічні твори / С. Ф. Русова. – К.: Освіта, 1996. – 304 с.
8. Сковорода Г. Повне зібрання творів: у 2-х т. / Г. Сковорода. – К.: Наукова думка, 1973. – Т. 1. – 532 с.; – Т. 2. – 576 с.
9. Сухомлинський В. О. Вибрані пед. твори: у 5-ти т. / В. О. Сухомлинський. – К.: Радянська школа, 1977. – Т. 4. – 1977. – 638 с.

В статтє освещена актуальность ориентации учебно-воспитательного процесса в педагогическом вузе на гуманистические ценности; осуществлен анализ и дискурсивный обзор педагогического и литературного наследия некоторых выдающихся украинских педагогов-гуманистов XVIII – XX веков в контексте становления и развития педагогики толерантности в Украине; обоснована целесообразность построения новой образовательной системы с учетом лучших достижений национальной педагогики.

Ключевые слова: педагогика толерантности, воспитание, толерантность, становление и развитие, педагогическое и литературное наследие, педагог-гуманист.

I. P. Sinelnuk

Tolerance Pedagogy in Ukraine: the History of Formation and Development

Pedagogical Institute of Borys Grinchenko Kyiv University (18/2, O. Davydova blvd, Kyiv, Ukraine)

The article highlights the topicality of the pedagogical university educational process orientation on humanistic values that is caused by the integration and globalization processes that have been going on in the modern world and the tempestuous political, social, economic and cultural changes in Ukraine over the past decades.

It is outlined that the system of higher education that reflects the processes taking place in all spheres of life and thus can not be separated from society, aims to reorient the educational process at the university from the accumulation of knowledge, skills, and abilities to student's personality development, the formation and development of his (her) professional important qualities, one of which is tolerance.

We understand tolerance as valuable attitude to people, regardless of their race, nationality, social status, political affiliation, and cultural background.

An analysis and discursive review of the educational and literary heritage of some prominent Ukrainian educators-humanists of the XVIII-XX centuries in the context of the establishment and development of tolerance pedagogy in Ukraine are made; the expediency of creating a new education system considering the best achievements of national pedagogy and literature of the past is substantiated by the author of the article.

Keywords: *tolerance pedagogy; education; tolerance; establishment and development; pedagogical and literary heritage; teacher-humanist.*

References

1. Vaschenko, H. (1994). *Vykhovnyi ideal* [An Educational Ideal] (3rd ed.). Poltava.
2. Drahomanov, M. P. (1991). Chudatski dumky pro ukrainsku natsionalnu spravu [Strange Thoughts about Ukrainian National Cause]. In M. P. Drahomanov, *Vybrane: Vol. 2* (pp. 256-260). Kyiv.
3. Matviichuk, O., & Struk N. (Eds.). (2005). *Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka: Nezabutni postati* [Taras Shevchenko National University of Kyiv: Unforgettable Figures]. Kyiv: Svit Uspikhu.
4. Maksymiuk, S. P. (2009). *Pedahohika* [Pedagogy]. Kyiv: Kondor.
5. Palchevskiy, S. S. (2008). *Pedahohika* [Pedagogy]. Kyiv: Karavela.
6. Pisotskiy, V. (1999). Ideia tolerantnosti v etytsi Hryhoriia Skovorody [Idea of Tolerance in Ethics of Hryhoriia Skovoroda]. *Liudyna i svit*, 10, 49-51.
7. Rusova, S. F. (1996). *Vybrani pedahohichni tvory* [Selected Pedagogical Works]. Kyiv: Osvita.
8. Skovoroda, H. (1973). *Povne zibrannia tvoriv* [The Complete Works] (Vols. 1-2). – Kyiv: Naukova dumka.
9. Sukhomlynskiy, V. O. (1977). *Vybrani pedahohichni tvory: Vol. 4* [Selected Pedagogical Works]. Kyiv: Radianska shkola.